

СОЦІАЛЬНА КУЛЬТУРА

Анатолій В. ФУРМАН, Олена МОРЩАКОВА

Copyright © 2015
УДК 130.2 : 316.7

Соціальна культура – це: 1) окремий важливий вид, сегмент людської культури, що унормовує й ціннісно закріплює перебіг спільного життя людей, виробляє і передає від покоління до покоління правила, вартості, коди і схематизми їх буденної поведінки, кооперативної діяльності, міжособистого спілкування і повновагового вчинення; 2) багаторівневе утворення у життєдіяльності осіб, груп, етносів, націй і людства в цілому, що синтезує світоглядні, психосоціальні й етичні знання та уявлення про чинне і належне суспільне життя, а також у певний, історично і ментально зумовлений, спосіб регулює й умотивовує його перебіг-екзистенцію; 3) окрема – масштабна, соціетальна, головню нематеріальна – сфера суспільного виробництва, сутність якої становлять процеси актуалізації, продукування, накопичення і трансляції новими поколіннями соціального досвіду в динаміці і взаємодоповненні його різних форм та організованостей: знань, норм, стереотипів, навичків, настановлень, узірців поведінки і діяльності, моделей і схем спілкування, ігрових і вчинкових сценаріїв, ідей, гіпотез, переконань, вірувань, цілей, соціокодів, ціннісних орієнтацій, смислів і значень; 4) особлива форма усунішеного буття людей, створювана у ході філогенезу, постійно відновлювана і збагачувана прийдешніми поколіннями через коди, схеми, програми і моделі поведінки, діяльності, спілкування і вчинення, привласнювана кожним суб'єктом життєактивності у процесі онтогенезу, що формує його як внутрішню культурну особистість і самовідповідальну індивідуальність.

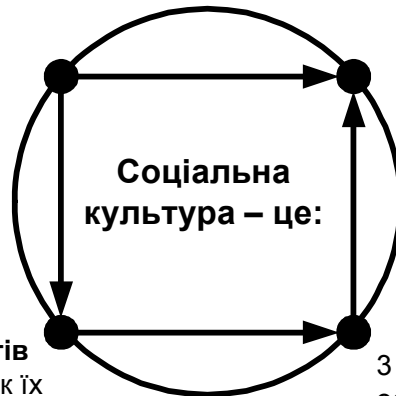
Логіко-змістову основу міждисциплінарної концепції соціальної культури сьогодні становлять, з одного боку, фундаментальні напрацювання у царині філософії культури (Г.О. Балл [1], В.С. Біблер [2–3], М.С. Каган [6–7], В.С. Стьопін [20], А.А. Пелипенко та І.Г. Яковенко [18] та ін.), а з другого – відрефлек-

совані концепти і теоретичні уявлення про соціальний процес, соціальну статистику і динаміку, соціальну інфраструктуру, соціальну спрямованість (економіки, політики, програм і проєктів тощо), соціальні організації, соціальне управління, соціальне відчуження, соціальну роботу, соціальну допомогу і т. ін. (О. Конт, М. Вебер, Е. Дюркгайм, А. Кребер, Т. Парсонс, П. Сорокін, П.Г. Юнін, О.С. Морщакова, В.С. Пазенок та ін.).

В другому аналітичному розрізі принаймні чверть століття детально вивчаються у взаємозв'язку два фундаментальних тематизми “соціальна культура” і “соціальна творчість”. Скажімо, В.С. Пазенок із цього приводу пише: “Зважаючи на багатий зміст соціальної культури, правомірно розглядати її в широкому і вузькому аспектах. У першому з них під соціальною культурою слід розуміти весь досвід організації життя даного суспільства. Інакше кажучи, йдеться про систему людського спілкування, взаємодію різних соціальних груп, спільну діяльність націй, етнічних та соціально-демографічних груп, класів, трудових колективів, окремих індивідів. Тут соціальна культура є синонімом суспільної культури... У вузькому, спеціальному сенсі це – знання про специфіку розгортання соціальних процесів, особливості соціальної сфери як певної галузі життєдіяльності людей, де реалізуються їх соціальні запити та інтереси. Головний об'єкт соціальної культури – соціальна сфера, яка існує поряд з економікою, політикою, духовним життям, охоплює всю сукупність процесів соціального життя, а також умов повсякдення. До неї входять також різноманітні інститути та організації, які забезпечують суспільне життя людей: умови праці і побуту, медичне обслуговування, освіту, культуру тощо. Головна ознака соціальної сфери полягає в тому, що саме в ній відбувається безпосереднє задоволення соціальних запитів людини, забезпечується соціальне самопочуття особи, реалізу-

1 – інтерсуб’єктивність

відносин: у процесі здійснення контактної взаємодії між індивідами виробляються особистісно забарвлені значення цієї взаємодії, які набувають характеру надособистісної значеннєво-сислової спільності

2 – персоніфікація контактів

людських взаємостосунків як їх цільове і смислове наповнення, вормування і врегулювання, вироблення особистісно забарвлених значень і моделей поведінки, якими характеризуються соціальні процеси

4 – діалогічність як принцип й удіяльнене практикування соціального повсякдення носіїв суспільного життя, які потенційно уможливають та реально втілюють персоніфіковану інтерактивність і багатоголосся дискурсів міжсуб’єктних зустрічей та соціальних подій

3 – особистісний характер зв’язків:

особистісність народжується через соціальний канал окультурнення, щонайперше із «зречення індивідуальної самодостатності через буття в любові та відповідальності за Іншого» (Г.Марсель)

Рис. 1.

Самореференції соціальної культури у вимірах соціального буття людини

ється принцип соціальної справедливості”, а також уможливується соціальна творчість як продукування нового у повсякденному житті шляхом творчої ініціативи, інноваційної діяльності, винахідницьких пропозицій [17, с. 16–17, 29].

Не викликає сумніву, що соціальна культура – це не лише багаторівнєве утворення у само-реалізації людської життєдіяльності та окремих важливих різновидів культури як глобальної сфери духовного виробництва людства, а й форма усупільненого буття, певний “практисис”, швидкоплинне екзистенційне поле практикування багатоголосої усуб’єктної соціальності в лоні перебігу актуального повсякдення. Відтак мовиться не лише про *аксіологічний підхід*, за якого культурою є те, що має позитивну цінність, а й про *онтогносеологічний* (М.С. Каган), коли здійснюється “безоцінковий розгляд культури як *особливої форми буття* – як “вторинної реальності”, “другої природи”, створюваної людьми...” [6, с. 362]. А це означає, що соціально-психологічний формат розвитку та функціонування культури передбачає вивчення широкого буттєво-феноменального пласту реального – глобального, етнонаціонального, організаційного, групового, індивідуального – людського життя в усій повноті його узмістовлень та оприявнень, супереч-

ностей і способів удосконалення, ідеалізацій і практикувань, соціокодів і засобів окультурнення, освоєних значень і смислів. Звідси походить сутність соціальної культури: це – *форма і спосіб окультурнення соціального у його конкретній онтофеноменальній даності*, що охоплює принаймні чотири канали розвою цього процесу: а) втілення у повсякдення культурних стандартів і норм; б) привласнення їх у ході життєдіяльності масовими і груповими суб’єктами; в) інтеріоризацію їх у внутрішній світ особистості і постання в ньому у форми її властивостей, якостей, рис, особливостей; г) використання культурних кодів, канонів і взірців продукування і творення нового у соціогуманітарній сфері суспільства, його інститутів і похідних організованостей. Загалом, реалізуючи тут і далі вимоги принципу кватерності [23, с. 108–135], головні *самореференції соціальної культури* у вимірах соціального буття людини слушно звести до чотирьох (**рис. 1**).

Наукові концепти обґрунтування змісту та обсягу категорійного поняття. Соціальна культура – синтетичне поняття, основою якого є базові терміни – “культура” і “соціальне”. “Культура” походить від латинського слова “cultura” – обробіток, виховання, розвиток. Першопочатково цей термін означав обробку землі, її культивування з метою отримання

врожаю. В подальшому відбулося розширення його змісту: культурою стали визначати також процеси обробки матеріалів природи у різноманітних ремеслах, процеси виховання та освіти людини (скажімо, вже у Цицерона філософія характеризується як культура розуму).

Філософи епохи Відродження визначили культуру як засіб формування ідеальної універсальної особистості – всебічно освіченої, вихованої, розвиненої у науках і мистецтвах, суспільно влаштованої. Вона заклала підвалини гуманістичного розуміння природи людини як її богоподібний вінець. Звідси походить формулювання мети досконалого соціуму: *культурний сенс людського існування* полягає у вивільненні творчих здібностей і властивостей кожного громадянина як індивідуальності, де візуалізація культури досягається через довершені форми ковітального буття.

Подальший значеннєво-смісловий розвиток поняття “культура” був пов’язаний з його розповсюдженням на все, створене людиною. Тому культура стала тлумачитися як її “друга природа”, як символічний універсум її буття [9; 10; 11; 13; 14].

З кінця XVIII століття культура розглядається як важливий аспект життя суспільства, що безпосередньо пов’язаний із способом здійснення людської діяльності різних змісту, спрямування, засобів, результатів. Культура мислиться як: 1) процес розвитку людського розуму і розумних форм життя (французьке Просвітництво), 2) історичний розвиток людської духовності – еволюція різноманітних форм свідомості, котрі забезпечують прогрес людства (німецький класичний ідеалізм та романтизм, німецьке Просвітництво), 3) автономна система цінностей та ідей, що визначає тип соціальної організації (неокантіанство, А. Вебер, П. Сорокін, А. Тойнбі, О. Шпенглер та ін.).

В кінці XIX і першій половині XX століття при вивченні проблематики культури філософи і науковці почали використовувати доробки антропології, етнології, теорії систем, семіотики, теорії інформації (культурна антропологія – Е. Тейлор, Ф. Боас, А. Кребер; структурний функціоналізм – Б. Малиновський, Р. Мертон, Т. Парсонс; структуралізм – К. Леві-Строс, М. Фуко; неофройдизм, постмодернізм тощо).

Отже, розвиток уявлення про культуру у філософському дискурсі здійснювався від отождолення культури зі всім, що створене людиною, до аналізу людської активності, завдяки якій твориться надприродна сфера

суспільного повсякдення; від безоцінкового розгляду культури як особливої форми буття (“вторинної реальності”, “другої природи”) до витлумачення її як винятково позитивної цінності; від розуміння культури у лоні цивілізаційного розвитку соціальної пам’яті осіб, спільнот і людства в цілому до обґрунтування її діалогічно-творчого призначення як важливого чинника соціально значущої творчості. Скажімо, В.С. Стьопіну належить найбільш уживане нині у філософсько-науковому дискурсі визначення культури, що реалізує так звану її програмну інтерпретацію. Воно центрується на психосоціальних формах-організованостях життєактивності людини і вказує на *культурне зумовлення* усіх основних проявів її соціального життя [20, а також с. 16 цього номера журналу].

Воднораз Г.О. Балл критикує таке визначення культури, вказуючи на некоректність використання словосполучення “надбіологічні програми людської діяльності, поведінки, спілкування”. “Про “надбіологічність” тут варто казати лише у сенсі недостатності самих лише біологічних закономірностей для пояснення змісту й функціонування згаданих програм, але зовсім не в тому сенсі, ніби ці закономірності не знаходять вже вияву у вказаному змісті й функціонуванні” [1, с. 38]. Стосовно терміна “програма”, то його застосування у визначенні В.С. Стьопіним культури також є сумнівним. “По-перше, – зауважує Георгій Олексійович, – програми становлять різновид ідеальних моделей. А зводити культуру до сукупності лише таких моделей... навряд чи є доцільним. По-друге, навіть серед ідеальних моделей, які входять до складу культури, далеко не всі доречно називати “програмами” (наприклад, технологію, побудовану на базі якоїсь наукової теорії, справді можна віднести до царини програм, тоді як саму теорію немає підстав це робити...)”. І далі висновує: “Та все ж таки, як на мене, на “програмній” інтерпретації культури не варто наполягати: краще віддати перевагу описуваній нами ширшій – “модельній” інтерпретації, яка здатна реалізувати усі функції “програмної” інтерпретації, але при цьому позбавлена її відмічених вищевад” [Там само]. Натомість сам цей відомий український психолог і методолог науки розглядає культуру як “систему моделей, за допомогою яких окремі люди, людські спільноти і людство загалом реалізують у своїй життєдіяльності репродуктивно-нормативну і діалогічно-творчу функції” [Там само, с. 36].

Термін “соціальне” здебільшого вживається як синонім однопорядкового поняття “суспільне”. З етимологічного погляду, це цілком виправдано, адже латинське слово “social” перекладається як “суспільний”. Однак насправді, за умови більш прискіпливого лінгво-змістового аналізу, ці поняття не тотожні за змістом та обсягом (Л. Візе, Ф. Гайєк). Так, згідно з канонами наукової методології сутність суспільства визначають взаємини людей: їх усталені, тривалі, повторювані, численні взаємні дії – це і є *суспільні відносини*. Предмет останніх пов’язаний з економікою, політикою, культурою, родиною, дозвіллям тощо. Відносини людей опосередковуються виробництвом, державними органами, політикою. У такому разі вони стають безособовими, деперсоніфікованими. Водночас безпосередній контакт осіб становить квітесенцію *соціальних відносин* у їх “людському вимірі”. Тож соціальне повсякдення – це “олюднене” життя суспільства, така взаємодія його учасників, коли за кожним з них визнається *особистість*, її право на гідність, повагу, свободу вибору [17, с. 17]. Зважаючи на культурний контекст, особистість – це “системна риса-якість індивіда, яка забезпечує його здатність бути відносно автономним та індивідуально своєрідним суб’єктом культури” (Г.О. Балл [1, с. 41]).

Соціальне життя як різновид суспільного має відносну самодостатність. Сутність його розвитку визначається повнотою свобод і наявності прав особи, їх відповідними гарантіями з боку держави, такими, скажімо, як соціальний захист чи система соціального забезпечення. Водночас соціальність означає і розвиток *відповідальності* людини перед суспільством, державою, колективом, родиною. У такий спосіб соціальне життя утворює фундамент соціальної культури суспільства й конкретної особи зокрема. “Культура, як писав свого часу (1922) М.О. Бердяєв, є живий процес, жива доля народів”.

Соціологічний аналіз культури започаткували О. Конт, М. Вебер, Е. Дюркгейм, А. Кребер, Т. Парсонс, К. Гірц, Н. Еліас, П. Сорокін та ін. Значним є внесок у розвиток соціології культури К. Маннгейма, Г. Зімеля, П. Бурд’є та ін. Соціологію культури розвивали російські соціологи: Л.Н. Коган, Н.І. Арнольдов, В.І. Болгов, Є.В. Соколов, В.Б. Чурбанов, А.Л. Вахметс, Д.І. Волков, Ю.А. Лукін, В.С. Стюпін, Л.Г. Іонін та ін. В Україні активно розробляються прикладні проблеми соціології культури Г.О. Баллом, М.В. Гончаренко, В.П. Івано-

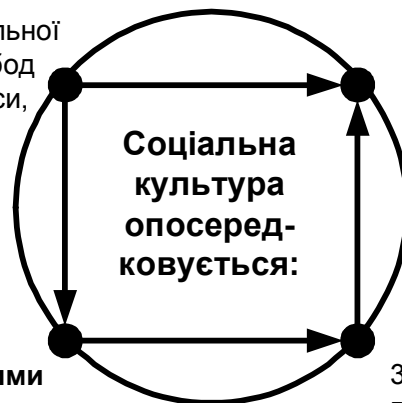
вим, Є.К. Бистрицьким, Г.М. Сивоконем, Л.А. Азою, Л.В. Сохань, О.М. Семашко, Н.О. Побєдою та ін. Певного розвитку набули дослідження окремих сфер культури – соціологія літератури, соціологія театру, соціологія кіно, соціологія музики, соціологія вільного часу, соціологія міста, соціологія художньої культури, соціологія книги і читання та ін. [19; 21, с. 145].

Соціологія культури ґрунтується на структурній методології, змістовно-нормативне наповнення якої полягає у розумінні досліджуваних феноменів як складних систем зі змінною структурою (А. Кребер, К. Клакхон [9]). Під системою розуміють комплекс взаємопов’язаних складових, які мають чітку структуру і призначення. Будь-яка структура, за визначенням структуралістів, становить окрему конкретну модель зв’язків і відношень між елементами. Так, наполягаючи на соціальному вимірі культури, А. Кребер зауважував, що об’єктивність культури полягає не стільки у її артефактичності, як в експліцитних та імпліцитних моделях поведінки, які мають символічну форму і відображають особливості різних людських груп [22, с. 308]. Через пошук інваріантних структур цей мислитель намагався побудувати універсальну модель культури, яка є релевантною будь-якому суспільству, попри можливі його морфологічні модифікації.

Т. Парсонс розмежує соціальну і культурну сфери та виокремлює структури, утворені на їх перетині, безпосередньо вказуючи на зв’язок між головними компонентами (економіка, політика, система права, культурних норм і цінностей). Суспільство, на його переконання, – складна, диференційована система глобальної соціальної взаємодії, тоді як культура – це сфера експресивного символізму, або система трансцендентальних цінностей. Відповідно царина культури, яка є інтегрованою у структуру соціальної взаємодії, й визначається як *соціальна культура* [16, с. 508]. А це означає, що саме соціальна культура здійснює реалізацію експресивних символів, цінностей через різноманітні інституції соціальної інтеграції, регуляції та контролю. При цьому Т. Парсонс виокремлює дві фундаментальні структури соціальної культури: *цінності та норми*. Цінності як такі є “ідеальними”, тоді як норми – функціональними. У соціальному аспекті перші набувають інтеграційної інтенційності, через що відомий соціолог називає їх “соцієтальними” цінностями. Загалом реалізація культурних вартостей, перетворення їх на норми є актом взаємопроникнення соці-

1 – ідеями та ідеалами:

рівності, братерства, соціальної справедливості, прав і свобод людини, добра, істини, краси, віри, любові, духовності, моральності та ін.

2 – цінностями та ціннісними орієнтаціями:

милосердям, гуманністю, соборністю, солідарністю, громадянськими свободами, взаємодопомогою, толерантністю, патріотизмом тощо

4 – інституційними регулятивними системами:

права і моралі, державними законодавчими актами і програмами, санкціями і загальноприйнятими буденними соціальними нормативами

3 – внутрішніми поведінковими і вчинковими важелями:

самооцінкою, самоконтролем, самопізнанням, самовизначеннями, моральними чеснотами, етичними кодексами, життєвими принципами, способом і стилем життєздійснення

Рис. 2.

Опосередкування соціальної культури як чинника суспільного розвитку

альних і культурних систем. Мовиться, насамперед, про процеси інституалізації та диференціації соціальних ролей. Тут Т. Парсонс обстоює думку, що *соціальна культура – це нормативно-ціннісне наповнення соціальної системи, або унормована значуща соціальна взаємодія, призначення якої полягає у регуляції стосунків і моделюванні мотивації на соціальну інтеграцію – на створення різних об'єднань і спільнот* [цит. за 22, с. 350]. У підсумку він висноує, що ефективність соціальної культури – гарантія існування соціальної системи як такої. Причому соціальність культури полягає не стільки у її інтеграційній функції, скільки в інституалізації соціетальних цінностей. Найефективнішим механізмом суспільного контролю, який відображає найвищий рівень розвитку соціальної культури, що притаманний цивілізаційному суспільству, є *дія права*. Тому головною модальністю соціальної культури, за концепцією Т. Парсонса, цілком слушно обґрунтовується *правова культура*, у лоні якої чітко визначені обов'язки громадян одних стосовно інших, закріплені й повсякденно урєальнені справедливою системою судочинства.

Логіка розвитку ціннісно-змістового наповнення культури впевнено тяжіє до інституалізації нормативних чинників, які постають стрижневими компонентами об'єктивної процесів культуротворення. Соціальна культура в контексті розгортання процесів якісної транс-

формації систем моралі, права, етики тощо опосередковується цінностями, ідеалами, внутрішніми поведінковими і вчинковими важелями, інституційними регулятивними системами (**рис. 2**).

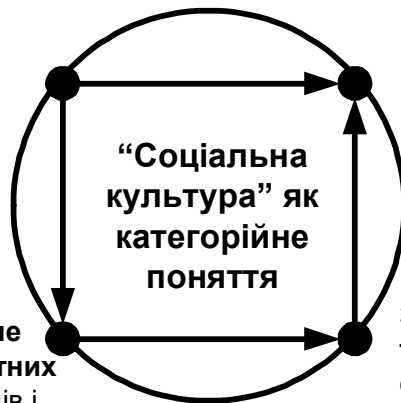
Інституалізація соціальної культури також має свою диференціацію, яка залежить від історичного типу суспільства: у первісному – система табу та ритуал, у цивілізованих соціумах – суспільна мораль, право. Отже, надзавдання названої культури, на переконання Т. Парсонса, полягає в соціальній інституалізації ціннісно-нормативних систем, яка вимагає відтворення та продукування цінностей, органічно пов'язаних з людськими відносинами. Звідси постає похідне завдання – створити в суспільстві такі механізми, які б ефективно моделювали потребу громадянського загалу в соціальній взаємодії.

Проблематика соціальної культури у сучасних дослідженнях окреслена тематизмами актуалізації цінностей, значень і смислів у соціальному просторі – конкретному доквіллі міжлюдських стосунків. До її сучасних вимірів належить концепція органічного поєднання культурних і соціальних мотивів життєтворення людини, де набувають особливого заохочення і підтримки культурні і соціальні ініціативи, свобода самовияву людини, соціальна і культурно зорієнтована творчість [9; 12; 15; 25 та ін.].

У постмодерністських концепціях соціальні зміни одержують культурну мотивацію. За

1 – ціннісно-нормативна система особистості: ідеї, ідеали, норми, засоби, цілі, які утворюють стрижень свідомості і є основою процесів самоактуалізації, саморозвитку, самореалізації соціального суб'єкта

2 – ціннісно-функціональне упредметнення міжсуб'єктних контактів: сукупність смислів і значень, якими люди опосередковують соціальну взаємодію як усупільнену практику повсякдення

4 – досвід соціальної взаємодії особистості та соціальних спільнот: знання, зразки поведінки, сукупність засобів та форм, що виробляються і транслюються людьми у процесі спільного життя в різних масштабах міжсуб'єктних стосунків

3 – соціальні інституції контролю та управління: механізми регуляції соціальної поведінки, спілкування спільної діяльності та вчинків усіх і кожного у часопросторі конкретного соціуму

Рис. 3.

Складові визначення обсягу проблематики категорійного поняття "соціальна культура"

висловлюванням сучасного російського соціолога П.Г. Іоніна, "культура прогресуючим чином переймає функції мотора, рушія суспільних змін і розвитку" [21, с. 101]. Змінюється саме розуміння культури, наскрізно просякнutoї соціальністю. Це вже не стільки пасивне віддзеркалення соціальної реальності, скільки активна її форма, де суб'єкти життєдіяльності свідомо використовують культурні надбання для організації і нормалізації кoвiтальної діяльності повсякдення. Культура логічно і фактично передує тому, що відбувається в суспільстві. Один з авторів, визначаючи соціум як специфічну соціокультурну цілісність, наголошує, що людина як соціальна істота можлива лише за умов високо окультуреного середовища, а сама культурна реальність має підстави інтерпретуватися як рівнозначна соціальності [24, с. 20].

В умовах названої трансформації соціологія культури й досі перебуває у стані конкретизації меж свого предмета – взаємодії культури і суспільства, визначення соціологічних підходів до вивчення культури, соціологічного обґрунтування останньої, її функцій, закономірностей розвитку, особливостей сучасних соціокультурних змін, напрямів теоретичного та емпіричного аналізу культури. Констатуємо наявність широкого обсягу проблематики соціальної культури, вкажемо на її головні складові (рис. 3).

Актуалізація соціальної проблематики (зміст соціального життя, оптимальність соціальної структури, дієвість соціальної політики, ефективність системи соціального захисту, індивіду-

альна траєкторія соціалізації тощо) стимулювала концептуальне осмислення соціальної культури у контексті понять соціальної філософії, соціології, соціальної психології, соціальної роботи, соціальної етики. Методологічну основу такого осмислення утворюють ідеї класиків соціальної філософії та їх наступників (Аристотель, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, А. Сен-Сімон, М.О. Бердяєв, М.Б. Винниченко, В.С. Стюпін та ін.).

Отже, складові визначення змісту та обсягу категорійного поняття "соціальна культура" задають формат соціогуманітарного осмислення даного суспільного феномену (рис. 4).

Змістові аспекти соціальної культури.

Культура – це олюднене соціальне явище, пов'язане із життєдіяльністю груп, етносів, народів. А тому перебіг процесів культури невіддільний від суспільних ситуацій і подій. У суспільному форматі людського буття культура розуміється як система матеріальних і духовних цінностей, що опосередковує як репродуктивну, так і творчу діяльність людини у всіх сферах життя і пізнання (її суспільні відносини, суспільну свідомість, соціальні інститути тощо). Основними формами духовних цінностей є моральні та інші соціальні норми, канони, принципи, ідеали, настановлення, а також їх розвиткове функціонування в конкретно-історичних умовах соціуму.

Проте культура не зводиться до цінностей як готових результатів. У ній знаходить віддзеркалення ступінь розвитку самої людини, її свідомості і спроможностей. Культура невід-

1 – **соціальні інституції** контролю та управління життєдіяльності суспільства, механізми спрямування і регуляції всесвіту соціальних взаємодій у сучасній глобалізованій цивілізації

2 – **ціннісно-функціональне упредметнення** міжсуб'єктних контактів, сукупність смислів і значень, якими люди опосередковують соціальну взаємодію як практику власного повсякдення

4 – **соціальний досвід** взаємодії особистості та соціальної спільноти: знання, зразки поведінки, сукупність засобів і форм, що виробляються людьми у процесі спільного життя та участі у системі суспільного виробництва

3 – **ціннісно-нормативна система особистості**: ідеї, ідеали, бажання, норми, засоби, цілі, переконання, вірування, які утворюють стрижень суспільної свідомості і є основою для процесів її самоактуалізації, саморозвитку, самореалізації і самовдосконалення як суб'єкта та індивідуальності соціального повсякдення

Рис. 4.
Зміст категорійного поняття “соціальна культура”

ємна від усієї життєдіяльності конкретної особи, яка є її носієм і творцем. Людина – істота біопсиходуховна і водночас культурно-історична. Її особистісні риси-якості – це інтеріоризований підсумок опанування мовами (рідною та іноземними, кресленням як мовою техніки, езопівською, програмування тощо), ціннісними орієнтаціями суспільства, нормами і канонами соціальної і національної спільнотей, до яких вона належить, а також досвідом, уміннями і навичками професійної діяльності, традиціями, звичаями, що дісталися у спадок від попередніх поколінь, актуалізуються і збагачуються нею у плині теперішнього.

Розмірковуючи про людину як істоту культурно-історичну, про реальність її життя, варто наголосити, що найвищою за складністю і рівнем розвитку є дійсність “світу людини” (К. Маркс, С.Л. Рубінштейн), або “людська реальність” (М. Гайдеггер). Вибудовуючи цей окультурений світ, вона проектує власний онтогенез, де соціальність набуває властивостей *людиновимірності*. Сутнісно культура становить прояви і проекції людського в людині назовні, у світ буття, задаючи траєкторії пошуків оптимальних шляхів її фізичного, соціального та духовного існування. Вона онтично постає як “особлива форма інобуттєвості, форма зняття досвіду природної самоорганізації і його перетворення в універсум

культури” [18, с. 10–11]. Сьогодні загальнолюдська культура, культура людських взаємин – це своєрідний динамічний “праксис”, що здатен до швидких трансформацій, опосередковується множиною спричинень, серед яких первинно наявні ситуаційні, випадкові фактори, що, своєю чергою, сприяє диференціації змісту культури і спричиняє втрату нею гомогенної природи.

Дискретність культури є наслідком самоототожнення людини із світом штучно створених реальностей, у тому числі комп'ютерних віртуальних засвітів, які, набуваючи самостійного значення, руйнують живу тканину культури. Тому все більш загострено звучить проблема збереження культури, й передусім соціальної, як саме людського світу життя і форм його творення.

Проблема людського виміру виникає з часів Античності. Протагору належить висловлювання: “Людина є мірою всіх речей – існуючих, що вони існують, не існуючих, що вони не існують”. Загалом в історії наукової думки в різноманітних аспектах відмічалась важливість людиновимірності соціальних процесів, явищ, подій. Причому конкретні форми *людського виміру культури*, або в широкому розумінні – соціальної культури, проявляються від самосвідомості особистості як самоцінності до способу її життєдіяльності й професійного зрелізування (див. *табл.*).

Сегменти формовияву соціальної культури

Ставлення/відношення людини до:	Змістові акценти ставлення охоплюють:
самої себе	розвиток свідомості і самосвідомості; процеси виховання і самовиховання; програми індивідуального самовдосконалення особистості
іншої людини	культуру особистості, що виявляється у якісних характеристиках взаємодії соціальних суб'єктів; ціннісно-нормативне наповнення процесів соціальної комунікації; моделі поведінкових реакцій і вчинкових дій
суспільства	спосіб існування особистості, включно із процесами цілепокладання; соціальну активність, співпрацю і спільну творчість
природи	розвиток екологічного мислення, екологічну культуру, прогресивну взаємоузгодженість цивілізаційного та ноосферного поступу людства

Людина у своїх вищих формах соціалізованого життєздійснення – активний творець культури, котра, зі свого боку, формує людину, уособлює здатність людського роду до саморозвитку й самовдосконалення. Зокрема, серед цілей соціальної діяльності людини і засобів їх досягнення є соціальні умови її життєактивності: засади праці, соціально-побутові обставини, які дозволяють особистості реалізувати власні інтереси, її участь у системі виробничих відносин, створення матеріальних і духовних цінностей, які сприяють розвитку індивідуальності тощо.

Змістове наповнення соціальної культури полягає у виявленні *мотивів* діяльності людини, визначенні психосоціального контексту її поведінки, самопочуття учасників “соціальної дії” (М. Вебер). Її важливою складовою є досвід і практика організації соціального життя людей, якість системи людського спілкування, спільна діяльність етнічних та соціально-демографічних груп, майстерність і професіоналізм соціального управління, міра розвитку системи соціальних інститутів і кваліфікаційної підготовки працівників, які реалізують як соціальну політику держави (відповідні департаменти обл-, рай, і міськдержадміністрацій, структури пенсійного фонду та ін.), так і здійснюють конкретну соціальну роботу (служба зайнятості, соціальні аніматори, волонтерський рух тощо).

Носієм соціальної культури є *людина* як *суб'єкт* соціальних відносин із притаманними їй властивостями і рисами, щонайперше такими, як свідомість, мислення, споглядання, бажання, воля, любов, відповідальність, креативність. Культивуючи олюднені відносини,

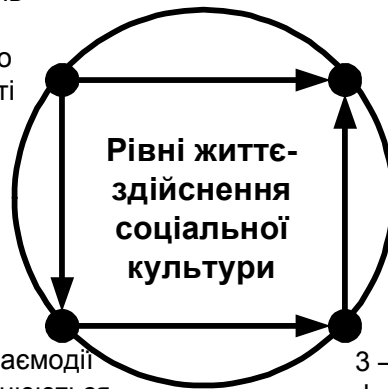
привласнюючи їх у процесі соціалізації, особа виробляє певні світоглядні цінності, освоює норми і правила виконання різних навичок, умінь, ролей, учинків, тобто всього того, що сукупно утворює її *соціальний потенціал*.

З позицій розкриття специфіки інтерсуб'єктивного світу повсякденного життя правомірно говорити про *культуру соціальну* як про процес спілкування людей, коли “виробляються” і реалізуються нові форми та рівні соціальної комунікації. Це уявлення вперше у вітчизняній соціології ввів у науковий обіг В.Н. Ніколаєвський, котрий інтерпретував вказану культуру як особливу рису “соціальності індивіда”, спосіб освоєння ним соціального досвіду, вимог і завдань суспільства [5, с. 77]. Важливий складник такої культури в межах соціуму – вміння розв'язувати актуальні проблеми соціального життя, оперативно розробляти конкретні соціальні програми, тобто ефективно здійснювати державну гуманітарну політику і спеціалізовану соціальну роботу. Саме в даному контексті важливим є виокремлення рівнів соціальної трансляції та здійснення культурних комунікацій (див. *рис. 5*). При цьому, звісно, не слід забувати відомого вислову М.О. Бердяєва: “Культура не становить здійснення нового життя, нового буття, вона є зреалізування нових цінностей. Усі досягнення культури символічні, а не реалістичні”.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

1. Соціальна культура – поліфункціональний феномен у життєдіяльності суспільства, *інструмент* формування людських цінностей

1 – міжособистісний: рівень найширших інтерпретацій індивідуального соціального буття людини як особистості та індивідуальності

2 – міжгруповий: рівень взаємодії спільностей, на якому здійснюються спільна діяльність, спілкування і прийняття рішень на засадах самоорганізації та самокерівництва, а також уможлиблюється окультурене студювання соціальних групових суб'єктів

4 – міжкультурної взаємодії: „практис” людського повсякдення, сфера міжособистого спілкування, що зумовлені багатоманіттям спричинень актуалізації, розвитку, трансляції та оновлення символіко-змістового матеріалу культури

3 – міжінституційний: рівень розвиткового функціонування системи соціального ладу, його організації і життєздійснення, у тому числі дієвість правових, моральних, етичних тощо норм, упорядкованість і регламентованість соціального повсякдення народів і народностей

Рис. 5.
Рівні буттєвої присутності соціальної культури

і настановлень, *засіб* інтеграції повсякденного співжиття груп, етносів і націй, активний *стимулятор* толерантності, компетентності, творчості.

2. Соціальна культура являє собою не лише процес повсякденного міжлюдського спілкування, а й унормування та гармонізації конкретних поведінки, діяльності, вчинків. Її змістове наповнення становлять знання, смисли, цінності, норми, поведінкові реакції, врешті-решт *спосіб життя* людей як суб'єктів соціальної взаємодії, інтегрованих у простір сучасної глобальної комунікації.

3. Соціальна культура – це специфічний *спосіб організації і розвитку* людської життєдіяльності, об'єктивований у продуктах матеріальної і духовної праці, це *система відносин* між людиною і природою, людиною і суспільством, людиною і людиною, нарешті, це *сфера* ковітальної мовно-мовленнєвої діяльності.

4. Соціальна культура – *просторо-часове існування* культури неохватного всесвіту людських стосунків “тут і тепер”, у якому вона синтетична й диференційована, сутнісно єдина й одинично різнорідна, а тому її екзистенційна цілісність суперечлива, складна, динамічна, рекурсивна.

5. Комунікативні властивості людини як її соціально атрибутивні даності її внутрішньої культури задають формат конструювання суспільного повсякдення, сфери людського спілкування і світогляду, причому свідомо, вмотивовано, вибірково. Саме цільова спрямо-

ваність комунікативного визначення окреслює ситуацію свободи вибору дій, технік і вчинків людини, виявляючи назовні її потенційні можливості як суб'єкта культуротворення до самопродукування індивідуального “Я” та колективного “Ми”.

6. Виробляння і трансляція комунікативних практик підтримуються ефективними формами взаємодії людини і світу й сутнісно являють собою не лише результат її пристосування до природних і соціальних умов, але й постають діяльно осмисленим внутрішнім імперативом важливості існування комунікативних систем відповідно до культурних запитів і досягнень особистості.

7. Характерною ознакою сучасної соціальної культури є *персоноцентризм*. Персоніфікація передбачає насамперед виведення на передній план суспільного повсякдення конкретної людини як творця, як зразка надсуб'єктивного значення, сформованого в той же час у рамках полісуб'єктивної, семантично й діалогічно багатоголової, реальності.

8. Сьогодні під впливом герменевтики, культурології, когнітивної інженерії, структурної антропології, соціології пізнання, соціології культури змінюється уявлення про онтологічний, когнітивний, гносеологічний статуси соціальної культури, яка постає органічною ланкою людського буття, формою життєвиявлення особистості, органічною константою людського онтогенезу.

1. Балл Г.О. Интегративно-особистісний підхід у психології: впорядкування головних понять / Георгій Балл // Психологія і суспільство. – 2009. – №4. – С. 25–53.
2. Библиер В.С. От наукоучения – к логике культуры / В.С. Библиер. – М.: Политиздат, 1991. – 413 с.
3. Библиер В.С. На гранях логики культуры: [книга избранных очерков] / В.С. Библиер. – М.: Русс. феноменолог. общ-во, 1997. – 440 с.
4. Вітакультурний млин: Методологічний альманах / гол. ред.-консульт. А.В. Фурман. – 2005–2014. – Модулі 1–17.
5. Гатальська С.М. Філософія культури: [підручник] / С.М. Гатальська. – К.: Либідь, 2005. – 328 с.
6. Каган М.С. Культура / М.С. Каган // Теоретическая культурология. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга; РИК, 2005. – С. 361–364.
7. Каган М.С. Философия культуры / М.С. Каган. – Санкт-Петербург, ТОО ТК “Петрополис”, 1996. – 416 с.
8. Конох М.С. Поняття “соціум” і його філософське осмислення / М.С. Конох // Мультиверсум. Філософський альманах / гол. ред. В.В. Лях. – Вип. 32. – К.: Український центр духовної культури, 2003. – С. 3–14.
9. Кребер А.Л. Культура. Критический обзор понятий и определений / А.Л. Кребер, К. Клакхон // Культурология. – 2000. – №1.
10. Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию / Мераб Константинович Мамардашвили. – М.: Прогресс, 1990. – 386 с.
11. Морщакова О.С. Культура соціогуманітарного пізнання у ситуації постмодерну / Олена Морщакова // Психологія і суспільство. – 2010. – №2. – С. 133–139.
12. Морщакова О.С. Ситуація ковітальності людини у суспільному просторі сучасності / Олена Морщакова // Психологія і суспільство. – 2013. – №4. – С. 15–23.
13. Морщакова О.С. Туризм і соціальна культура / Олена Морщакова // Наукові записки КУТЕП. – Вип. 4. – К.: МАУП, 2006. – С. 90–100.
14. Морщакова О.С. Формування культурно-комунікативної системи як дієвого засобу соцієтворчої практики в Україні / Олена Морщакова // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Зб. статей. – Вип. 15. – Ялта: РВВ КГУ, 2007. – С. 184–189.
15. Морщакова О.С. Цінність у психокультурному бутті людини як особистості / Олена Морщакова // Психологія і суспільство. – 2013. – №1. – С. 80–89.
16. Новейший философский словарь / сост. и гл. науч. ред. А.А. Грицанов. – Мн.: Изд. В.М. Скакун, 1998. – 896 с.
17. Пазенок В.С. Соціальна культура і соціальна творчість / В.С. Пазенок. – К.: Знання, 1990. – 48 с.
18. Пелипенко А.А. Культура как система / А.А. Пелипенко, И.Г. Яковенко. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 376 с.
19. Соціологія культури: [навч. посіб.] / за ред. О.М. Семашка, В.М. Пічі. – К.: “Каравела”; Львів: “Новий Світ-2000”, 2002. – 334 с.
20. Ст'юпін В.С. Культура / В'ячеслав Ст'юпін // Психологія і суспільство. – 2015. – №1. – С. 16–25.
21. Таран В.О. Соціальна філософія: [навч. посіб.] / В.О. Таран, В.М. Зотов, Н.О. Резанова. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 272 с.
22. Філософія: [учебник] / под ред. В.Н. Лавриненко. – 3-е изд., исп. и доп. – М.: Юрист, 2007. – 506 с.
23. Фурман А.В. Ідея професійного методологування: [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – Ялта-Тернопіль: Економічна думка, 2008. – 205 с.
24. Фурман А.В. Психокультура української ментальності: [2-е наук. вид.] / А.В. Фурман. – Тернопіль: НДІ МЕВО, 2011. – 168 с.
25. Фурман А.В. Психокультура як самоорганізована сфера аксіобуття / А.В. Фурман, О.С. Морщакова //

Вітакультурний млин: Методологічний альманах. – 2013. – Модуль 15. – С. 22–31.

26. Хамитов Н., Крылова С. Философский словарь. Человек и мир / Н. Хамитов, С. Крылова. – К.: КНТ, Центр учебной литературы, 2006. – 308 с.

REFERENCES

1. Ball G.O. Integratyvno-osobystisnyj pidhid u psyhologii: vporjadkuvannja golovnyh ponjat' / Georgij Ball // Psyhologija i suspil'stvo. – 2009. – №4. – S. 25–53.
2. Bibljer V.S. Ot naukowchjenija – k logikje kul'tury / V.S. Bibljer. – M.: Politizdat, 1991. – 413 s.
3. Bibljer V.S. Na granjah logiki kul'tury: [kniga izbrannyh ochjerkov] / V.S. Bibljer. – M.: Russ. fenomenolog. obsch., 1997. – 440 s.
4. Vitakul'turnyj mlyn: Metodologichnyj al'manah / gol. red.-konsul't. A.V. Furman. – 2005–2014. – Moduli 1–17.
5. Gatal's'ka S.M. Filosofija kul'tury: [pidruchnyk] / S.M. Gatal's'ka. – K.: Lybid', 2005. – 328 s.
6. Kagan M.S. Kul'tura / M.S. Kagan // Tjeorjetichjeskaja kul'turologija. – M.: Akadjemichjeskij Projekt; Ekaterinburg: Djelovaja kniga; RIK, 2005. – S. 361–364.
7. Kagan M.S. Filosofija kul'tury / M.S. Kagan. – Sankt-Pjetjeburg, TОО ТК “Pjetropolis”, 1996. – 416 s.
8. Konoh M.S. Ponjattja “socium” i jogo filosofsk'ke osmyslennja / M.S. Konoh // Mul'tivjersum. Filosofsk'kyj al'manah / gol. red. V.V. Ljah. – Vip. 32. – K.: Ukraininsk'kyj centr duhovnoyi kul'tury, 2003. – S. 3–14.
9. Krjebjer A.L. Kul'tura. Kritichjeskij obzor ponjatij i oprjedsjelenij / A.L. Krjebjer, K. Klakhon // Kul'turologija. – 2000. – №1.
10. Mamardashvili M.K. Kak ja ponimaju filosofiju / Mjerab Konstantinovich Mamardashvili. – M.: Progrjess, 1990. – 386 s.
11. Morshchakova O.S. Kul'tura sociogumanitarnogo piznannja u sytuaciyi postmodernu / Olena Morshchakova // Psyhologija i suspil'stvo. – 2010. – №2. – S. 133–139.
12. Morshchakova O.S. Sytuacija kovital'nosti ludyny u suspil'nomu prostori suchasnosti / Olena Morshchakova // Psyhologija i suspil'stvo. – 2013. – №4. – S. 15–23.
13. Morsychakova O.S. Turyzm i social'na kul'tura / Oljena Morschakova // Naukovi zapysky KUTEP. – Vyp. 4. – K.: MAUP, 2006. – S. 90–100.
14. Morshchakova O.S. Formuvannja kul'turno-komunikativnoyi systemy jak diyevogo zasobu socijektivorchoyi praktyky v Ukraini / Olena Morshchakova // Problemy suchasnoyi pedagogichnoyi osvity. – Zb. statej. – Vip. 15. – Jalta: RVV KGU, 2007. – S. 184–189.
15. Morshchakova O.S. Cinnist' u psihokul'turnomu butti ljudyny jak osobystosti / Olena Morshchakova // Psyhologija i suspil'stvo. – 2013. – №1. – S. 80–89.
16. Novjeshij filosofskij slovar' / sost. i gl. nauch. rjed. A.A. Gricanov. – Mn.: Izd. V.M. Skakun, 1998. – 896 s.
17. Pazenok V.S. Social'na kul'tura i social'na tvorchist' / V.S. Pazenok. – K.: Znannja, 1990. – 48 s.
18. Pelipenko A.A. Kul'tura kak sistjema / A.A. Pelipenko, I.G. Jakovenko. – M.: Jazyki russkoj kul'tury, 1998. – 376 s.
19. Sociologija kul'turi: [navch. posib.] / Za rjed. O.M. Semashka, V.M. Pichi. – K.: “Karavela”; L'viv: “Novyj Svit-2000”, 2002. – 334 s.
20. St'opin V.S. Kul'tura / V'jachjeslav St'opin // Psyhologija i suspil'stvo. – 2015. – №1. – S. 16–25.
21. Taran V.O. Social'na filosofija: [navch. posib.] / V.O. Taran, V.M. Zotov, N.O. Ryazanova. – K.: Centr uchbovoyi literatury, 2009. – 272 s.
22. Filosofija: [uchjbenik] / pod rjed. V.N. Lavrinjenko. – 3-e izd., isp. i dop. – M.: Jurist, 2007. – 506 s.
23. Furman A.V. Idjeja profjesijnogo metodologuvannja:

[monografija] / Anatolij Vasylovich Furman. – Jalta–Ternopil': Ekonomichna dumka, 2008. – 205 s.

24. Furman A.V. Psyhokul'tura ukrajyns'koyi mental'nosti: [2-e nauk. vyd.] / A.V. Furman. – Ternopil': NDI MEVO, 2011. – 168 s.

25. Furman A.V. Psyhokul'tura jak samoorganizovana sfera axiobuttja / A.V. Furman, O.S. Morshchakova // Vitakul'turnij mlyn: Metodologichnyj al'manah. – 2013. – Modul' 15. – S. 22–31.

26. Hamitov N., Krylova S. Filozofskij slovar'. Chjelovek i mir / N. Hamitov, S. Krylova. – K.: KNT, Sjentr uchjebnoj litjeratury, 2006. – 308 s.

АНОТАЦІЯ

Фурман Анатолій Васильович, Морщакова Олена Степанівна.

Соціальна культура.

Досліджено понятійно-категорійний лад соціальної культури як онтофеноменальної даності у єдності її взаємодоповнювальних значенно-сміслових характеристик. Послідовно розкриті природа, сутність, зміст, атрибутивні властивості цього виду культури. Специфіка гносеологічного аналізу полягає у виокремленні інтегративних параметрів поліморфного тіла соціальної культури, феноменологічного – в окресленні ковітальної взаємодії людей, в осмисленні соціальних взаємин у їх “людському вимірі” як самобутнього суспільного явища. Підґрунтя аксіологічного аналізу вказаної культури становить парадигма цінностей у її суб'єктно-персоніфікованому та етико-діяльнісному аспектах. Ціннісно-моральнісні параметри буття людини у системі суспільних відносин розглядаються відповідно до трансформаційних процесів соціокультурної реальності: культурні ситуації і феномени, будучи актуалізованими у соціумі, засадниче впливають на всі суспільні зрушення, у тому числі політичні, професійні, економічні, освітні, релігійні, побутові. У цьому буттєвому вимірі соціальна культура постає як стабілізуючий фактор будь-якої усуб'єктної соціальності, її головне – діє як опора, підґрунтя, що уможливило новаторські пошуки, інноваційну діяльність, смислотворення бажаного нового. У підсумку названа культура як комунікативний “праксіс” людського повсякдення визначається формотворчими, інструментальними, проблемно-креативними чинниками та настановами, є передумовою актуалізації процесів соціального діалогу, зміни і трансляції від покоління до покоління соціально внормованих канонів і взірців людських поведінки, діяльності, спілкування, вчинення.

Ключові слова: людина, світ, суспільство, особистість, ковітальність, культура, соціальне, соціальна культура, людиновимірність, соціальний досвід, вітакультурність, соціальні інституції, буття, структура, формовияв, самореференції, персонцентризм, онтогенез, цінність, норма, духовність, учинок.

АННОТАЦИЯ

Фурман Анатолий Васильевич, Морщакова Елена Степановна.

Социальная культура.

Исследован понятийно-категориальный строй социальной культуры как онтофеноменальной данности в единстве её взаимодоповняющихся значимых и смысловых характеристик. Последовательно раскрыты природа, сущность, содержание, атрибутивные свойства этого вида культуры. Специфика гносеологического анализа состоит в выделении интегративных параметров полиморфного тела социальной культуры, феноменологичес-

кого – в очерчивании витакультурного взаимодействия людей, в осмыслении социальных взаимоотношений в их “человеческом измерении” как самобытного общественного явления. Основанием аксиологического анализа указанной культуры является парадигма ценностей в её субъектно-персонифицированном и этико-деятельностном аспектах. Ценностно-моральные параметры бытия человека в системе общественных отношений рассматриваются в соответствии с трансформационными процессами социокультурной реальности: культурные ситуации и феномены, будучи актуализированными в социуме, определяюще влияют на все общественные изменения, в том числе политические, профессиональные, экономические, образовательные, религиозные, бытовые. В этом бытийном измерении социальная культура действует как стабилизирующий фактор любой субъектно наполненной социальности, и главное – действует как опора, почва, которая делает возможным новаторские поиски, инновационную деятельность, смыслообразование желаемого будущего. Витогосоциальная культура как коммуникативный “праксіс” человеческой повседневности определяется формосозидающими, инструментальными, проблемно-креативными факторами и настановлениями, является предпосылкой актуализации процессов социального диалога, изменения и передачи от поколения к поколению социально нормирующих образцов человеческих поведения, деятельности, общения, поступков.

Ключевые слова: человек, мир, общество, личность, ко-витабельность, культура, социальное, социальная культура, человеконизмеримость, социальный опыт, витакультурность, социальные институции, бытие, структура, формовьявление, самореференции, персонцентризм, онтогенез, ценность, норма, духовность, поступок.

ANNOTATION

Furman Anatolij, Morshchakova Olena.

Social culture.

Conceptual and categorical system of social culture as ontophenomenal givens in unity of complementary of semantic and notional characteristics has been researched. Consistently opened nature, the essence, content and attribute properties of this type of culture. The specificity of epistemological analysis is to distinguish integrative parameters of polymorphic body of social culture, phenomenological – in outlining covital interaction of people, in understanding social relationships in their “human dimension” as a distinctive social phenomenon. Background of axiological analysis of indicated culture is the paradigm of values in its subject-personalized and ethical and activity aspects. Value and moral parameters of human being in the system of social relations treated in accordance with transformation processes of socio-cultural reality: cultural situations and phenomena, being updated in society, fundamentally influence on all social changes including political, professional, economic, educational, religious, everyday. In this existential dimension of social culture appears as a stabilizing factor in any subjective sociality and the most important – acts as a support, foundation, enables innovative searches, innovative activity, meaning creation of desired new. As a result there is a culture called as communicative “praxis” of human everyday defined formative, instrumental, problem-creative factor and guidelines, is a prerequisite for updating processes of social dialogue, changes and transmission from generation to generation socially normalized canons and models of human behavior, activities, communications, commitment.

Key words: man, the world, society, personality, covital, culture, social culture, social experience, vitacultural, social institutions, being, structure, formmanifestation, selfreferences, personocentrism, value, norm, spirituality, act, ontogenesis.